

TARTU RIIKLIK ÜLIKOOL
Ajaloo-Keeloteaduskond
Eripedagoogika kateeder

A. Virginsky

TEGUSÕNA KASUTAMINE ABIKOOLI
V-VI KLASSIDES

D i p l o m i t ö ö

Juhendaja: van. õp. K. KARLEP

Tartu 1973

SISUKORD

I PROBLEEM, TÖÖ EESMÄRK JA METOODIKA	lk, 1
1. Tegusõna funktsioon kõnes, selle vormistiku formeerumine lapsel	1
2. Tegusõna kasutamine patoloogia korral	3
3. Probleemi püstitamine ja uurimuse eesmärk	5
4. Metoodika	6
II KATSETE TULEMUSED JA AHALÜÜS	13
1. Tegusõna leidmine kontekstist ja sellele küsimuse esitamine	13
2. Häälikuliselt struktuurilt lähedaste tegu- sõnade tundmine ja kasutamine	16
3. Lausete moodustamine tegusõnaga antud vormis	22
4. Tegusõna vormide moodustamine sõltuvalt kon- tekstist	32
III KOKKUVÕTE	34
KASUTATUD KIRJANDUS	37
Venekeelne resüme	

I PROBLEEM, TÖÖ EESMÄRK JA METOODIKA

1. Tegusõna funktsioon kõnes, selle vormistiku formeerimine lapsel

Keel on tähtsaim suhtlemisvahend, mis võimaldab inimestel avaldada oma mõtteid, tundeid ja soove, jagada kaas-inimestega oma kogemusi, kooskõlastada tegevust jne. Iga keeles on kaks põhilist elementi: sõnavara ja grammatiline ehitus. Grammatilise ehitusega tegeleb grammatika, millel on kaks suuremat osa: morfoloogia ja süntaks. Morfoloogia on õpetus sõna grammatilisest struktuurist, sõna liikidest ja vormidest. Grammatiline vorm on mõne kategooria avaldumine üksikus sõnas. Grammatilised vormid määravad sõnade seose lauses.

Tegusõnad e. verbid näitavad tegevust või olemist [1].

Vene keeles on tegusõna väga raske ja mahukas kategooria, ühel tegusõnal esineb palju erinevaid vorme.

Ka eesti keeles on tegusõna mahukas grammatiline kategooria. Tegusõnas ühtib leksikaalne mitmetähenduslikkus grammatiliste vormide rikkuse ja mitmekülgsusega. Tegusõna on fraasi moodustamise süntaktiliseks teljeks. Tegusõna valdkonnas kulgevad kõne elementide konstruktiivse ühendamise protsessid. Tegusõna süsteem on enam sünkroonne ja süntaktiline kui kõikide teiste tähtsamate sõnaliikide süsteem [3].

Tegusõna vormistik formeerub mitme aasta vältel kõne arengu käigus.

Lapse kõne arengus eristatakse kolm etappi [7]:

I Kõne-eelne periood, kus täheldatakse koogamist (2-5 k.) ja lalisemist (5-11 k.).

II Grammatikaeelne periood (kuni 3 a.).

III Grammatika omandamine.

Esimesel eluaastal kujuneb lapsel foneemikuulmine, mis võimaldab tajuda ja eristada üksikuid foneeme, seejärel ka nende ühendeid - sõnu. Teise eluaasta lõpul algab grammatika formeerumine. Kolmanda eluaasta algul hakkab laps analoogia põhjal sõnavorme moodustama. Kolmeaastaselt on põhilised grammatilised vormid enam-vähem omandatud, kuigi grammatika areng kestab.

Tegusõna kategooriate kujunemist väikelapsel on lähemalt kirjeldanud A. Gvozdev [4].

Normaalsele lapsele on iseloomulik esimeste sõnade ilmumine ^{esimese} teise eluaasta lõpul. Esimesed tegusõna kategooriad hakkavad ilmuma kaheaastaselt, kui lapse kõnes kujunevad morfoloogilised sõna elemendid. Suurem osa verbi esialgsetest vormidest (käskiv kõneviis, minevik, olevik) formeeruvad peaaegu üheaegselt. Käskiva ja kindla kõneviisi algeid on täheldatud juba esimeste sõnade ilmumisega. Algul annab laps nimetatud kõneviiside algeid edasi sõna tüvede abil, mitte tegusõna vormina.

Käskivas kõneviisis ilmub esmalt ainsuse teine pööre, seejärel mitmus. Kaheaastaselt ilmuvad kõnesse kindla kõneviisi oleviku ja mineviku vormid mitmuses. Peale kolmandat eluaastat ilmub käskiva kõneviisi kolmas pööre. Tingiv kõ-

neviis kujuneb üsna hilja, kuna ta väljendab võimalikku tegevust, mitte fakti. Osaliselt on selle kategooria hilisem ilmumine tingitud tema suhteliselt harva esinemisega keeles. Infinitiiv kui kategooria kujuneb peale 2,5 eluaastat. Aegade esimesed vormid ilmuvad üha aasta kümne kuuselt. Täheaastasel lapsel on peaaegu täielikult välja kujunenud tegusõna kasutamine olevikus, mille abil sel perioodil väljendatakse konkreetset tegevust. Olevikuga peaaegu samaaegselt ilmub mineviku vorm. Pärast 2 a. 10 kuud ilmub minevik + oli, mis tähistab alustatud, kuid katkestatud tegevust. Seega tegevuste eristamine aegade järgi omandatakse oleviku ja mineviku vastandamisega.

2. Tegusõna kasutamine patoloogia korral

Kõne grammatilise ehituse puuduliku arengu aste ja vormid sõltuvad põhjustest, mis kahjustuse esile kutsusid.

Mitmesuguste patoloogiate korral esineb lastel ka kõne arengus kõrvalahaldumisi.

Grammatiliste suhete mõistmist üldise kõne alaarenguga lastel on uurinud G. Žarenkova [5]. Katse viidi läbi vene õppekeelega koolis. Uurimuse objektiks olid järgmised kategooriad:

- 1) nimisõna, tegusõna ja omadussõna ainsus ja mitmus;
- 2) õigete tegusõna mineviku lõppude mõistmine erinevast soost sõnade puhul.

Uurimuse tulemusena jagunesid alaalikud eksperimendis esinevate ülesannete mõistmise järgi kolme gruppi, mis vastavad kolmele tasemele nende aktiivses kõnes.

Ka kurtide ja nürmikute laste kõne grammatiline kujunemine on häiritud. Grammatiliste kategooriate omandamist nürmikutel on käsitlenud K.G. Korovin [6], kes uuris vene õppekeelega 7. klassi õpilaste grammatika tundmist. Selgus, et tegusõna konteksti lülitamisel kasutasid paljud õpilased sõna algvormi. Analüüsi andmed näitasid, et kui õpilastel on raskusi sõnadevaheliste seoste kindlakstegemisega lauses, siis esinevad eksimused ka sõnade grammatilistes seostes.

Tegusõna kasutamist dünaamilise afaasia korral on uurinud L.S. Tsvetkova [10]. Ilmnes, et dünaamilisele afaasiale ei ole iseloomulik ainult tegusõnade puudumine, vaid ka tegusõnade ja teiste sõnadevahelise seose kitsenemine.

Reeglina paigutavad dünaamilised afaasikud tegusõna lause lõppu. Dünaamiliste afaasikute spontaanse kõne analüüs võimaldas täpsustada ja konkretiseerida ettekujutust nn. "tegu sõna nõrkusest", millest on räägitud paljudes uurimustes (Bein, Luria).

Kõne grammatilise ehituse puudulikkus ilmneb ka vaimselt alaarenenud lastel.

Abikooli õpilastel esineb kõne arengus kõrvalekalduksi. Raskused ilmnesid nii neile suunatud kõne arusaamisel, kui ka aktiivses kõnes.

Nõukogude kirjanduses on esitatud andmeid, mis tõendavad, et vaimselt alaarenenud lapsed, kellel ei ole kuulmise kahjustusi ega anomaalsusi kõne organites, omandavad kõne palju hiljem kui samaealised normaalsed lapsed.

Katsetega, mis viidi läbi abikoolides õpilaste arengu iseärasuste uurimiseks (Zankov, Pevzner), on antud faktiline materjal, mis näitab, et alaarenenud lapsed hakkavad rääki-

ma esimesi sõnu mitte 1,5-aastaselt, vaid 3., 4. või 5. eluaastal.

Vaimselt alaarenenud laste kõnepeetuse põhjuste selgitamisel lähtub V. Petrova [8] sellest, et neile lastele on omane üldine psüühika alaareng tervikuna, mis viib olulistele vaimse arengu muutustele.

Sõnade tähenduse aeglane ja ebatäpne omandamine mõjub kahjustavalt foneemikuulmisele, grammatiliste vormide omandamisele ja sellega pidurdab üldiselt lapse kõne arengut [9].

Esialgsete katsete tulemused tegusõna muitevormide kasutamisoskuse väljaselgitamisel eesti õppekeelega abikooli vanemates klassides näitasid, et:

1) paljudel õpilastel esineb raskusi tegusõnade tähendusliku külje väljatoomisel. Nii ei mõista abikooli õpilased kaudses kõneviisis oleva verbi sisulist külge, ka igapäevases kõnes kasutatakse seda vormi vähe;

2) raskused tekkisid enesekohaste verbide eristamisel teistest;

3) puudulik on ka tegusõna erinevate vormide kasutamine, eriti tegusõna käändeliste vormide, da-infinitiivi ja tingiva kõneviisi eitava kõne kasutamine [2].

3. Probleemi püstitamine ja uurimuse eesmärk

Kirjanduse andmete ja erikoolide õpetajate tähelepanekute alusel võib öelda, et tegusõna muitevormide kasutamine abikoolis on küllaltki piiratud. Peale selle, õpilased sageli ei tunne konkreetsete tegusõnade tähendust, segistavad kõlalt või tähenduselt lähedasi verbe jne. Alustades aja V klassides süstemaatiliselt tegusõna käsitlemist, on õpe-

tajal vaja täpselt teada õpilaste raskusi tegusõna kasutamisel. Lähtudes öeldust, on käesolevas dipolmitöös püstitatud järgmine eesmärk: välja selgitada raskused häälikuliselt struktuurilt lähedaste tegusõnade mõistmisel ning orienteeruvalt kindlaks määrata tegusõna muutevormide tähendusest arusaamine ning aktiivne kasutamine abikooli V-VI klassis.

4. Metoodika

Eesmärgi saavutamiseks kasutati järgmisi ülesandeid:

- 1) tegusõna leidmine kontekstist ja formaal-grammatilise küsimuse esitamine leitud verbile;
- 2) sünonüümide leidmine antud tegusõnadele, tegusõna vormi konstrueerimine algvormist, lausete moodustamine antud tegusõnadega;
- 3) tegusõna isikulise ja umbisikulise tegumoe erinevate vormide kasutamine lausete moodustamisel;
- 4) ühe ja sama tegusõng erinevate vormide moodustamine sõltuvalt kontekstist.

Esimese katse eesmärgiks oli välja selgitada õpilaste oskus leida kontekstist tegusõna ja esitada sellele küsimus. Materjal valiti selline, millega puututakse kokku vanemates klassides: laused on valitud abikooli vanemate klasside õpikutest.

Materjal oli järgmine:

1. Teekonna algul juhtus mul äpardusi: ratas veeres kraavi ja mina põrkasin vastu puud.
2. Et omandada eluks vajalikke teadmisi, selleks minnaksegi kooli.

3. Puud seisisid nii rahulikult, nagu ei oleks nad iialgi oksid liigutanud.
4. Kuigi Marta oli uinunud alles kella 3 paiku, ärkas ta hommikul vara.
5. Aga just siis, kui maamehe elu hakkas muutuma inimlikumaks, kui tekkisid esimesed kolhoosid, heitis ta voodisse ja sinna ta jäigi.

Teise katse eesmärgiks oli välja selgitada tegusõnale sünonüümide leidmisoskus, sõna ja vormi valikuoskus. Katse koosnes kolmest ülesandest, kus kasutati ühteid ja samu verbe. Sõnade valikul lähtuti kirjanduses esitatud andmetest, et abikooli õpilased segistavad kõlalt ja sisult lähedasi sõnu. Valitud tegusõnadega esitati kolm erineva raskusega ülesannet:

1. Antud tegusõnale sünonüümide leidmine:

alustama - alistama - alistuma

säilima - säilitama

asendama - asenduma - asetama

kohtama - kohtuma - kohtlema

2. Eelpool nimetatud tegusõnadega lausete koostamine:

3. Algvormist õige tegusõna vormi konstrueerimine:

Õpetaja ... ajaloo tundi filmi vaatamisega.

Vaenlane ... ühe linna teise järel.

Nõrgem pool ... tugevamale.

(alustama, alistuma, alistama)

Külmas ... toit kauem.

Paljude dokumentide ... on hädavajalik.

(säilitama, säilima)

5. Tegusõnad kindlas ja kaudses kõneviisis
õpivad	õppivat
räägivad	rääkivat

Nimetatud vormid valiti seepärast, et kontrollida õpilaste oskust eristada sisuliselt tegusõna erinevaid vorme, mida õpetajate arvates abikooli õpilased kasutava vähe spontaanses kõnes.

6. Tegusõna õ m b l e m a erinevad vormid

õmblevad	õmblema
olen õmmelnud	õmblemas
oleksime õmmelnud	õmblemata
õmmelgu	õmmelda
õmblevat	õmmeldes
olevat õmmelnud	õmmelnud

7. Tegusõna umbisikulise tegumoe vormid

loetaks	loetakse
ei loetaks	ei loeta
loetagu	loeti
loetavat	ei loetud
loetav	
loetud	

Neljanda katse eesmärgiks oli välja selgitada õpilaste oskus moodustada vastavalt kontekstile ühe ja sama tegusõna erinevaid vorme. Laused olid järgmised:

1. Nad k ü n n a v a d juba mitmendat päeva.
2. Homme ma enam ei ... seda põldu.
3. Eile ma ... rohkem kui täna.
4. Te o l e t e täna juba küllalt k ü n d n u d.

5. Sa ... .. juba mitu põldu.
6. Ma ... veel hommegi, kuid plaan on täidetud.
7. Ilma traktorita ma ei ... üldse põlde.
8. Me oleksime rohkem jõudnud, kui me ... koos ... .
9. Üksinda ei ... ea niigi palju ... .
10. Mart, ... sina ka sügavad vaod!
11. Ära ... viltuseid vagusid!
12. Ma kuulsin, ta vist ... sellel künnivõistlusel.
13. Nagu ma kuulsin, ... ta ... hilja õhtuni.
14. Ta saatis kõik traktorid põldu ... .
15. Me nägime 4 traktorit . . . .
16. Ta saabus ... hilja õhtul.
17. Ainult mõned põllud on veel jäänud ... .
18. Mis viga ... , kui traktor on täokorras!
19. Laulda võib ka põldu ... .
20. Põldu ... traktor paistis kaugele.
21. Terve päeva ..., läks mees puhkama.

Lausetest peaksid esinema järgmised tegusõna vormid:

1. Kindla kõneviisi oleviku 3. pööre.
2. Kindla kõneviisi eitav kõne.
3. Mineviku 1. pööre.
4. Kindla kõneviisi täismineviku 2. pööre.
5. Ennemineviku 2. pööre (on lubatud kasutada ka täisminevikku).
6. Tingiva kõneviisi oleviku 1. pööre (on lubatud kasutada ka kindla kõneviisi 1. pööret).
7. Tingiva kõneviisi eitav kõne (on lubatud kasutada ka kindla kõneviisi eitavat kõnet).

8. Tingiva kõneviisi täismineviku 1. pööre.
9. Tingiva kõneviisi täismineviku eitav kõne.
10. Käskiva kõneviisi 2. pööre.
11. Käskiva kõneviisi eitav kõne.
12. Kaudse kõneviisi 3. pööre (on lubatud kasutada ka kindla kõneviisi olevikku).
13. Kaudse kõneviisi täismineviku 3. pööre (on lubatud kasutada ka kindla kõneviisi täisminevikku).
14. ma-infinitiiv.
15. ma-infinitiivi käändeline vorm (-mas).
16. ma-infinitiivi käändeline vorm (-mast).
17. mata-vorm (on lubatud kasutada ka da-infinitiivi).
18. da-infinitiiv.
19. des-vorm.
20. v-k aksõna.
21. nud-vorm.

1., 3. ja 4. katse viidi läbi klassis, kusjuures kerraldus anti õpilastele suuliselt. 2. katse viidi läbi õpilastega eraldi ruumis ja individuaalselt. 1., 3. ja 4. katse täitmise juures vajasisid õpilased lisaselgitust, nimelt:

1. katse puhul anti kätte küsimuste vormid, s.t. õpilastel tuli küsimuse vorm mitte moodustada, vaid valida.

3. katses selgitati õpilastele kaudses kõneviisis esineva tegusõna ja mõnede tegusõna käändeliste vormide tähendust.

4. katses selgitati õpilastele ülesanne näitelauseste varal.

Katsetest saadud andmed analüüsiti nii kvalitatiivselt kui statistiliselt.

Töö sooritati Tallinna Eriinternaatkoolis ja Tartu 14. Abikoolis, jaanuaris ja veebruaris 1973.a., V ja VI klasside õpilastega. V klassis oli katsealuseid 22, VI klassides 30 (kokku 52 õpilast). V ja VI klasside õpilaste vanus - 12-15 a. Koigil katseisikutel oli diagnoosiks vaimne alaareng debiilsuse astmes. Peab märkima, et Tallinn VI klass on esimesest klassist alates töötanud katseprogrammi alusel, kusjuures klassijuhatajatena ja eesti keele õpetajatena on nimetatud klassis töötanud tuntud metoodikud H. Korsmaa ja E. Markvart.

II KATSETE TULEMUSED JA ANALÜÜS

1. Tegusõna leidmine kontekstist ja sellele küsimuse esitamine

Katse eesmärgiks oli välja selgitada õpilaste oskus leida kontekstist tegusõna ja esitada sellele küsimus.

Õpilastele anti 5 lauset, millest tuli leida tegusõnad. Katse metoodika selgitamisel ilmnas, et küsimuse esitamine tegusõnadele valmistab paljudele õpilastele raskusi, seepärast valiti kergem variant ja õpilastele anti küsimuste vormid, millest tuli valida sobiv vorm vastavatele tegusõnadele. Ülesande analüüs sooritati kahes plaanis: 1) tegusõna leidmine, 2) küsimuse esitamine.

Ilmnas, et Tallinna V klassia jäi 23% tegusõnu leidmata, VIA klassis - 16,9% ja Tartu VI klassis - 24%. Tallinna V klassis jäi esitamata^{ta} 27,3% küsimusi, VIA klassis - 20,5% ja Tartu VI klassis - 23,6% (Tabel 1).

Katse tulemused lausete kaupa on järgmised.

Esimeses lauses on 3 tegusõna. Nendest jäeti nii V kui ka VI klassis märkimata 1 tegusõna (põrkasin). Üksikutel õpilastel jäid määramata küsimused tegusõnadele v e e r e s ja p õ r k a s i n ning mõned õpilased valisid neile tegusõnadele ebaõiged küsimused (näiteks, vastavalt mida teeb? ja mida tegi?). Selgus, et abikooli õpilased ei arvesta küsi-

Tabel 1

TEGUSÖNA LEIDMINE KONTEKSTIST

VERB	V klass					VI A klass					VI klass				
	määratud oigesti		määramata		vale vorm leitud küsimusest	määratud oigesti		määramata		vale vorm leitud küsimusest	määratud oigesti		määramata		vale vorm leitud küsimusest
	Verb	küsimus	verb	küsimus		verb	küsimus	verb	küsimus		verb	küsimus	verb	küsimus	
1. juhtus	22	22				15	15				15	14			1
veeres	22	19			3	15	13		1	1	15	15			
porkasin	21	17	1	2	3	14	13	1	1	1	15	14			1
2. omandada	18	17	4		5	15	13			2	15	15			
minnaksegi	20	15	2	2	5	12	13	3	2		15	14			1
3. seisid	21	12	1	2	8	13	13	2	2		13	13	2	2	
ei oleks	4	3	18	18	1	7	2	8	8	5			15	15	
liigutanud	19	10	3	4	8	13	11	2	2	2	12	7	3	2	6
4. oli uinunud	20	9	2	4	9	15	13		1	1	13	7	2	2	6
ärkas	20	14	2	3	5	14	13	1	1	1	14	11	1	1	3
5. hakkas	9	2	13	17	3	13	5	2	4	6	12	9	3	3	3
muutama	16	11	6	9	2	13	10	2	4	1	5	1	10	10	4
tekkisid	19	7	3	8	7	10	9	5	6		10	6	5	5	4
heitis	18	12	4	5	5	11	9	4	6		15	12			3
jäigi	6	6	16	16		7	7	8	8		2	2	13	13	
KOKKU:	255	176	75	90	64	187	159	38	46	20	171	140	54	53	32
%	77	53,3	23	27,3	19,4	83,1	70,6	16,9	20,5	8,9	76	62,2	24	23,6	14,2

muste valimisel minevikus osinevate tegusõnade pöördelõppe. Teises lauses jäi paaril õpilasel määramata tegusõna *m i n n a k s e g i*. Arvatavasti raskendas antud tegusõna äratundmist kindla kõneviisi tunnuse (-kse) ja liite -gi esinevina sõna lõpus. Üksikutele õpilastele tekitas raskusi küsimuste valimine tegusõnadele *o m a n d a d a* ja *m i n n a k s e g i* (esitati küsimused vastavalt mida tegi? ja mida teha?). Kolmandas lauses osutus raskeks tegusõna eitava kõne leidmine *e i o l e k s*. Viiendas klassis jäi antud verb leidmata 18 õpilasel (22-st), Tallinna VI klassis 8 õpilasel ja Tartu VI klassis ei tundnud antud tegusõna üksi õpilane. Arvatavasti ei pea abikooli õpilased verbi *o l o m a* tegusõnaks. Samuti jäi antud tegusõnale valimata küsimus. Lauses esinenud ülejäänud kahe tegusõna leidmisel ja nendele küsimuste valimisel ilmnisid üksikud eksimused. Järgmises lauses tegusõna leidmisega olulisi raskusi ei tekkinud, küll aga valiti tegusõnale *o l i u i n u n u d* vale küsimuse vorm (Tallina V ja Tartu VI klassis - mida tegi?, mida tegid?, mida tegema? jne.). Viiendas lauses on 5 tegusõna. Nendest osutusid vähemtuntumaks 2 - *m u u t u m a* ja *j ü i g i*. Tõenäoliselt ei tunta tegusõna *m u u t u m a* sisu ega omata seda kontekstist välja tuua kui tegusõna. Verbi *j ü i g i* märkisid vähesed õpilased (ligikaudu 30%). Niinetatud tegusõna arvatavasti tuntakse, kuid eksitusse viib verbi vorm (lõpus esinev liide -gi). Ülejäänud tegusõnade leidmisega antud lauses tuldi suhteliselt hästi toime, kuigi peab märkima, et V klassis 50% õpilasi ei leidnud tegusõna *h a k k a s*. Lauses esinevatele verbidele *h a k k a s*, *m u u t u m a*,

j ä i g i küsimuste valikul eksiti kõige rohkem. Tegusõna h a k k a s kohta valiti, näiteks, küsimused mida tegema? ja mida teha? Tartu VI klassi õpilastele valmistati raskusi küsimuse valimine verbile m u u t u m a. Õige küsimuse valis ainult üks õpilane, 4 valisid vale vormi ja 10 õpilast ei leidnud lausest nimetatud tegusõna. Analüüs näitas, et tegusõna leidmisel esines üldse eksimusi V klassides 24% ja VI klassides 20% ning küsimuste määramisel V klassis 30% ja VI klassis 25%. Analüüs lausete kaupa näitab, et kolmandas lauses tekitas raskusi tegusõna e i o l e k s leidmine ja ka sellele küsimuse valimine. Raskused tegusõna leidmisel ja vastava küsimuse valimisel ilmnisid teravamalt ka viiendas lauses, kus eksiti peamiselt tegusõnadega m u u t u m a ja j ä i g i. Ülejäänud lausetes eksiti verbide leidmisel ja küsimuste esitamisel vähem ja kõikides klassides võrdselt, mis lubab oletada, et erinevates koolides nimetatud probleemid käsitlemisvahet ei esine. Peab märkima, et Tallinna Eriinter- naatkooli õpilaste katsete tulemused on siiski suhteliselt paremad kui Tartu 14. Abikooli õpilastel. Seda asjaolu võib seletada sellega, et põhjalikumalt tegusõna käsitlemist alustati Tartu VI klassis alles IV õppeveerandil.

Vaadeldes üksikuid vorme, selgus, et kõige rohkem raskusi tekitasid V-VI klasside õpilastele tegusõna tingiva kõneviisi eitava kõne ja ma-infinitiivi leidmine, aga ka tegusõna leidmine, mille lõpus on liide -gi. Küsimuste esitamisel jäetakse ära pöördelõpud, samuti valitakse valed küsimused nud-vormi ja tingiva kõneviisi kohta (≈ 50% V-VI klasside õpilaste vastustest).

Võrreledes VI klassi V klassiga, ilmnes, et tegusõnade leidmisel olulisi erinevusi nimetatud klasside vahel ei esinenud. V klaasis leiti tegusõnu õigesti $\approx 75\%$ ja VI klassis 80% . Märkimisväärsed erinevused ilmnemid küsimuste valikul antud tegusõnadele. Katse tulemustest ilmneb, et VI klassi õpilaste küsimuste valikuoskus on parem (V klaasis määrati õigeid küsimusi $\approx 51\%$, VI klassis - 65%). See asjaolu on ka arusaadav, sest VI klassis käsitletakse tegusõna põhjalikumalt, kuna V klass tutvub tegusõnaga põgusalt.

2. Häälkuliselt struktuurilt lähedaste tegusõnade tundmine ja lasutamine

Esimeseks ülesandeks antud katses oli leida antud tegusõnadele sünonüümid (Tabel 2). Selgus, et raskemaks, võrreldes kõlaliselt lähedaste tegusõnadega, osutus tähenduslikult lähedaste tegusõnade eristamine.

Verbile **a l i s t a m a** õigeid vastuseid V klassis andi 20% ja VI klassis - 30% , ülejäänud õpilased ei osanud sünonüümi leida ja võrdsustasid tegusõnad **a l i s t a m a** ning **a l i s t u m a**. Selgus, et nimetatud tegusõnadele sünonüümide leidmisel Tallinna ja Tartu V-VI klasside õpilastel olulisi erinevusi ei esinenud. Tundus, et nimetatud tegusõnad on abikooli õpilastele vahetuntud.

Tegusõnadele **s ä i l i m a** ja **s ä i l i t a m a** leidsid õiged sünonüümid kumbastki VI klassis 9 õpilast, ülejäänud kas ei andnud vastust (Tallinna V ja Tartu VI klassist 4 õpilast) või võrdsustasid nimetatud tegusõnad (Tallinna VI klassist 6 õpilast). Katsetost V klasside õpilastega selgus,

Tabel 2

SÜNONÜÜMIDE VALIK

VERB	Õige				Ligikaudne				Ebaõige				Leidmata			
	V	VI A	VI	Kokku VI kl.	V	VIA	VI	Kokku VI kl.	V	VIA	VI	Kokku VI kl.	V	VIA	VI	Kokku VI kl.
alustama	19	15	15	30	2								1			
alistama	4	5	5	10	9				4	10	6	16	5		4	4
alistuma	13	9	7	16					4	6		6	5		8	8
säilima	6	9	9	18	7				5	6	2	8	4		4	4
säilitama	14	9	9	18					5	5	1	6	3	1	5	6
asendama	13	11	10	21					5	2		2	4	2	5	7
asenduma		5	4	9	15 asenda-	9 asenda-		9	2	1	1	2	5		10	10
asetama	21	15	15	30					1							
kohtama	17	13	15	30	1 koh-				4							
kohtuma	2	3		3	18 koh-	12 koh-	15 kohta-	27	2							
kohtlema		1	1	2		3		3	11	3		3	11	8	14	23
KOKKU:	109	97	90	52	24	15			43	33	10	38	11	50		
%	45,3	58,8	54,5	56,7	21,3	14,5	9,0	11,8	17,8	20	6	13	15,6	6,7	30,5	18,5

et suhteliselt paremini tuldi toime tegusõna *s ä i l i t a*-
m a sisu seletamisega ($\approx 2/3$ õpilastest). Katsetulemustest
voib järeldada, et abikooli V-VI klassides on vaja tegelda
ningil määral liidetega.

Kolmandas sõnadereas leidsid kõik V-VI klasside õpila-
sed tegusõnale *a s e t a m a* õige sünonüümi. Tegusõnade
a s e n d a m a ja *a s e n d u m a* sisu seletamisel ilm-
nes, et raskusi tekitas nende sõnade puhul tähenduslik külg,
mitte niivõrd kõlaline sarnasus. Kui tegusõnale *a s e n d a*-
m a sünonüümi leidmisel olulisi eksimusi ei esinenud ($\approx 70\%$
V-VI klasside õpilastest andis õige vastuse), siis verbi
a s e n d u m a sisu seletamisega tuli toime vaid 30% õpi-
lasi. Samasugused tulemused olid ka V klasside õpilastel.
Huvitav on märkida, et enamik ($2/3$) Tartu VI klassi õpilasi
ei leidnud tegusõnale *a s e n d u m a* sünonüümi ja 60%
Tallinna V-VI klasside õpilasi võrdsustas nimetatud verbi
teigusõnaga *a s e n d a m a*.

Tegusõna *k o h t a m a* sisu seletamisel V-VI klasside
õpilastel raskusi ei esinenud. Verbile *k o h t u m a* leid-
sid õige sünonüümi vaid 2 õpilast Tallinna V klassist ja 3
õpilast Tallinna VI klassist, ülejäänud (nii Tallinna kui
Tartu) õpilased võrdsustasid tegusõnad *k o h t u m a* ja
k o h t a m a. Samadugune olukord ilmnis ka V klasside õpi-
laste tulemustes. Kõige vähem tuntud nimetatud tegusõnade
reas oli abikooli V-VI klasside õpilastele tegusõna *k o h t*-
l e m a. Selgus, et nimetatud tegusõna ei tunta ega asendada
ka lähedastega. Sünonüümideks pakuti ebatäpseid (näiteks
hästi läbi saama) ja ka ebaõiged (näiteks, kahtlema, vastu
võtma) tegusõnu.

Antud ülesande täitmisest nähtub, et abikooli õpilastele on paljude tegusõnade tähendus ebaselge, eriti halvasti tuntakse enesekohaseid tegusõnu, mis sageli samastatakse sama juureliste verbidega. Teiseks lubavad katsetulemused väita, et V-VI klasside õpilased segistavad sõnu ainult kõlalise sarnasuse puhul tunduvalt vähem, võrreldes sõnadega, kus on nii kõlaline kui ka sisuline sarnasus.

Teiseks ülesandeks oli lausete moodustamine antud tegusõnadega, kusjuures õpilastel oli lubatud valida iseseisvalt tegusõna vorm. Eelmisest katsest selgus, et õpilastel esines tegusõnade tähenduse eristamisel raskusi, seepärast enne lausete moodustamist selgitati veelkordselt sõnade tähendus.

Analüüs näitab, et enamus abikooli õpilasi on suutelised moodustama tuttavate sõnadega korralikku konteksti. Laused on üsna sisukad ja viie- või enam sõnalised. Huvitav on märkida, et lausete moodustamisel kasutasid nii V kui VI klasside õpilased tegusõna ma- ja da-infinitiivi või ainsuse 1. ja 3. pööret minevikus. Näiteks:

Tartu "Kalev" peab alistama vastasmeeskonna.

See raamat peab säilima järgmise sajandini.

Puuvilju tuleb hästi säilitada, muidu nad riknevad.

Ta oskas lilli kaua säilitada.

Ma asetasin vaasi lauale ja panin lilled sisse.

Lausete moodustamisega tuli hästi toime $\approx 60\%$ V-VI klasside õpilasi, nende laused olid täielikud ja arusaadavad. Ülejäänud õpilaste moodustatud laused olid puudulikud või ei moodustatud teatud tegusõnadega üldse lauseid.

Katse tulemustest selgus, et Tallinna VI klassi õpilaste poolt moodustatud laused antud tegusõnadega on sisukamad ja pikemad. Nähtub ka, et õigesti moodustatud lauseid on rohkem Tallinna V klassi õpilastel kui Tartu VI klassi õpilastel. Suhteliselt hästi tulid V-VI klasside õpilased toime lausete moodustamisega tegusõnade **a l u s t a m a**, **s ä i l i t a m a**, **a s e t a m a** ja **k o h t a m a** kasutamisel. Näiteks:

Ta alustas matemaatikatulpade kirjutamist.

Õpetaja pidi tundi alustama lehe lugemisega.

Ena pidi dokumente aasta lõpuni säilitama.

Ma asetasin lillepotid teise kohta.

Ma kohtasin tänaval oma sõpra.

Kõige enam ebatäpsusi lausete moodustamisel esines abi-
kooli V-VI klasside õpilastel tegusõnadega **a l i s t a m a**,
a l i s t u m a, **s ä i l i m a**, **a s e n d a m a** - sõnade järjekord lauses oli vale, puudu jäi konkreetsusest, esines ebaõigeid vorme. Näiteks:

Ma tahtsin alustada jahti pidama.

Vaenlane peab alistama.

Verbidega **a s e n d u m a** ja **k o h t l e m a** lausete moodustamisega ei tulnud õpilased toime (teigusõnaga **k o h t l e m a** moodustasid V-VI klasside õpilased vaid 20% õigeid lauseid).

Võrreldes esimest ja teist ülesannet antud katses, selgub, et tegusõnade tundmise ja kasutamise vahel on tihe seos. Kui verbi tähendus oli õpilastele juba varem teada, siis osati antud tegusõnaga moodustada ka lauseid. Vähemtuntud verbidega ei osatud ka lauseid moodustada, vaatamata eksperimen-

taatori selgitustele. Fakt kinnitab veelkordselt, et abikooli õpilastel on puudulik abi kasutamise oskus. Katset nähtub jällegi, et paljud õpilased ei toonud välja enesekohaste verbide sisulist erinevust teistest tegusõnadest. Nii võrd-
suatati järgmisi verbe: asendada ja asenduma,

kohtama ja kohtuma.

Olulisi erinevusi Tallina ja Tartu koolide vahel ei esinenud.

Kolmandaks ülesandeks oli tegusõna valik ja vormi moodustamine. Õpilastele esitati lünklaused ja sulgud s valitava sõnade (1. ja 2. ülesandes nimetatud) algvorm.

Selgus, et tegusõna vormi moodustamisel olid abikooli õpilastel tulemused suhteliselt paremad kui tegusõna valikul, s.t., kui suudeti valida õige tegusõna, siis vormi moodustamisel erilisi raskusi ei esinenud. Seda soodustab ilmselt konteksti mõju. Ilmnes ka, et tuntumate sõnade puhul esines tegusõna vormi moodustamisel vähem eksimusi. Klasside vahel tulemustes olulisi erinevusi ei ilmnenud, kuid peab märkima, et ka selles ülesandes on Tallinna VIA klassi õpilaste tulemused mõnevõrra paremad.

Analüüsimise katsete tulemusi lausete kaupa (Tabel 3).

Esimeses lauses vigu ei esinenud. Teises lauses esines tegusõnade a l i s t a m a ja a l i s t u m a segistamist (valiti a l i s t u s), kuid tegusõna vorm anti õige. Järgnevates lausetes esines juba nii tegusõna kui ka vormi valikul eksimusi. Märkimisväärsemad kõrvalekaldumised ilmnemid 5., 6., 7. ja 11. lauses tegusõna ja vormi valikul nii V kui ka VI klassis. Selgus, et eriti halvasti eristati jällegi tegusõnu a s e n d a m a ja a s e n d u m a.

ÕIGE TEGUSÓNA JA SELLE VORMI LEIDMINE

Tegusóna	V				VIA				VI			
	õige		vale		õige		vale+		õige		vale	
	vorm	verb	vorm	verb	vorm	verb	vorm	verb	vorm	verb	vorm	verb
alustas	22	22			13	15	2		13	15	2	
alistas	17	17	5	5	15	8		7	13	8		7
alistub	22	7		15	13	13	2	2	11	12	4	3
süilib	22	17		5	14	15	1		12	10	3	5
süilitamine	22	7		15	8	8	7	7	8	8	7	7
asendati	16	18	6	4	6	10	9	5	6	9	9	6
asenduvad	22	7		15	6	6	9	9	5	5	10	10
asetas	21	21	1	1	15	15			10	10	5	5
kohtas	17	17	5	5	14	15	1		14	15	1	1
kohtuvad	22	14		8	11	11	4	4	9	7	6	8
kohtlemis	6	8	14	14	9	8	6	7	7	7	8	8
KOKKU:	211	155	31	97	124	124	41	41	108	106	57	59
%	87,2	60	12,8	40	75,2	75,2	24,8	24,8	65,5	64,2	34,5	35,8

11. lause eeldas verbi *k o h t l e m a*, kuid nagu selgus eelmistest ülesannetest, on nimetatud tegusõna tähendus abikooli õpilastele tundmatu, nii paigutati lünka valesid verbe (*kohtama, kohtuma*). Eelpool nimetatud lausetesse valiti õigeid tegusõnu ja vorme V klassis 40% ja VI klassides 48%. Tallina V ja VIA klassi õpilastele ei valmistanud raskusi 8. lauses õige tegusõna ja vormi valik, kuid Tartu VI klassi õpila test 1/3 andis vale vastuse (*asetus, asendas*). 9. lauses, mis eeldas verbi *k o h t a s*, olulisi eksimusi V-VI klasside õpilastel ei esinenud. 10. lauses esines Tartu VI klassi õpilastel nii tegusõna kui ka vormi valikul eksimusi. Nimelt, ilmnis verbide *k o h t a m a* ja *k o h t u m a* segistamine.

Ülesande täitmisel tekkisid jällegi raskused enesekohaste tegusõnade kasutamisel ja eristamisel teistest, kuigi eelnevate ülesannete käigus selgitati tegusõnade tähendus.

Võrreldes V ja VI klasside õpilaste tulemusi antud katse kolme ülesande täitmisel, selgus, et olulisi erinevusi ei esinenud. Nagu V klassis, nii ka VI klasside õpilastel esines esimese ülesande juures palju vigu. Ilmnis, et õpilased ei tundnud mõningaid tegusõnu (nagu näiteks, *a l i s t u m a*, *a s e n d u m a*, *k o h t l e m a*). Paljud õpilased ei toonud välja enesekohaste verbide sisulist erinevust teistest tegusõnadest. Nii võrdsustati tegusõnu *a s e n d a m a* ja *a s e n d u m a*, *k o h t a m a* ja *k o h t u m a*. Suhteliselt paremini tuldi toime antud tegusõnadest lausete moodustamisega ja õige tegusõna vormi leidmisega. Kuid peab märkima, et raskused esinesid jällegi enesekohaste verbide kasutamisel.

eriti a l i s t u m a, a s e n d u m a.

Antud katsete tulemustest lähtudes võib ülesanded järjestada (alates raskemast):

- a) sünonüümide leidmine,
- b) õige tegusõna ja selle vormi valik,
- c) antud tegusõnadega lausete moodustamine.

3. Lausete moodustamine tegusõnaga antud vormis

Katsetulemused näitasid, et rohkesti esines raskusi lausete moodustamisel, kus kasutati:

- a) tegusõnu liitaegades (o l e k s i n o s a n u d, o l e v a t o s a n u d);
- b) tegusõnu käändelistos vormides (-mas, -mast, -mata, -des);
- c) tegusõnu kaudses kõneviisis (õ p p i v a t, r ä ä k i v a t).

Antud ühendteigusõnadega lausete moodustamisega tuldi hästi toime (Tabel 4), kuigi lausete moodustamisel esines õpilastel storootüüpsust. Näiteks, märgiti, et ära tuleb anda - vihik, pliiats või õpi ära - luuletus, salm.

Samuti püüdis osa õpilasi jätta ühendverbi või keelava tegusõna lause algusesse, mistõttu sõnade järjekord lauses oli tihti vale. Järelikult, tuleb ühendteigusõnade õpetamisel pöörata tähelepanu sõnade järjekorrale lauses.

Võib märkida, et Tallinna VIA klassi õpilased, võrreldes Tallinna V ja Tartu VI klassiga, moodustasid sisukamaid ja pikemaid lauseid. Näiteks:

Anne, anna see raamat ära, kui teine palub!

Ära anna talle sõdimiseks, but vihikut!

ÜHENDVERBIDE JA TEGUSÖNA EITAVA KÕNE KASUTAMINE
LAUSETE MOODUSTAMISEL

ÜHENDVERB	õigod laused			ebatäpsed laused			laused moodustamata		
	V	VIA	VI	V	VIA	VI	V	VIA	VI
anna ära	11	11	8	11	4	6			1
õpi ära	10	11	10	8	4	5	4		
loe läbi	12	10	10	8	4	5	2	1	
KOKKU:	33	32	28	27	12	16	6	1	1
%	50	71,1	62,2	40,9	26,9	35,8	9,1	2	2
KEELAV TEGUSÖNA									
ära anna	16	11	11	3	4	2	3		2
ära õpi	10	12	11	8	1	1	4	2	3
ära loe	16	12	13	6	2			1	2
KOKKU:	36	35	35	17	7	3	7	3	7
%	58,1	77,8	77,8	25,8	15,5	6,7	16,1	6,7	15,5

Õpi homseks kõik koolitükid ära!

Emä ütles: "Ära õpi ilma tuleta!"

Loe see raamat läbi, siis näed, kui huvitav see on!

Ära loe preagu, väljas on pime!

Tulemused lausete moodustamisel ühendtegusõnu kasutades näitavad, et VI klasside õpilased, võrreldes V klassiga, tulid ülesandega paremini toime - Tallinna VIA klassis moodustati 71,1% ja Tartu VI klassis 62,2% õigeid lauseid, kuna V klassis suudeti koostada õigeid lauseid ainult 50%. Suhteliselt paremini moodustati lauseid keelavate tegusõnadega (õigeid lauseid 77,8%).

2. katses seati õpilastele ülesandeks moodustada lauseid tegusõna liitaegadega eitava sõnaga (Tabel 5).

Tallinna VIA klassi õpilaste tulemused antud tegusõnadega lausete moodustamisel olid paremad (66,7%) kui Tallinna V klassis (62,7%) ja Tartu VI klassis (46,7%). Tartu VI klassi õpilastel esines rohkesti puudulikke lauseid. Peale selle olid Tallinna VIA klassi õpilaste moodustatud laused sisukamad ja pikemad. Näiteks:

Õpetaja rääkis, et Helgi ei osanud tunnis viisakalt käituda.

Meelise sõber Ivo oli osanud huvitavaid asju jutustada.

Tõnu ei olnud osanud seda kirja lugeda.

Ma oleksin paremini osanud, kui sa oleksid mind aidanud.

Aarne rääkis, et Eha olevat osanud hästi eesti keelt.

Vales struktuuriga lauseid esines üksikudel õpilastel (4%), kuid puudulikke lauseid esines paljudel õpilastel - Tallinna V klassis 17,2%, Tallinna VIA klassis 29,3% ja Tartu VI klas-

Tabel 5

LIITAEGADE KASUTAMINE LAUSETE MOODUSTAMISEL

VERBI LIITAJAD	õiged laused			sisult valed laused			puudulikud laused			laused
	V	VIA	VI	V	VIA	VI	V	VIA	VI	V
ei osanud	22	14	11					1	4	
oli osanud	10	11	12	2			10	4	3	
ei olnud osanud	14	10	9		2	2	3	3	4	5
oleksin osanud	11	6	3		1		6	8	12	5
olevat osanud	12	9		5				6	15	5
KOKKU:	69	50	35	7	3	2	19	22	38	15
%	62,7	66,7	46,7	6,4	4	2,7	17,3	29,3	50,6	13,6

sis 50,6%, puudu jäi ka konkreetsusest. Näiteks:

Ma oleksin osanud lugeda.

Ta oli osanud harjutust.

Lembit oli osanud teha.

Paljud õpilased (≈ 30%) moodustasid stereotüüpseid lauseid. Näiteks:

Ta oli psanud harjutust.

Ta oli osanud ülesannet.

Ma oleksin osanud laulda.

Vormid, millega lausete moodustamisel tekkisid raskused, olid järgmised: o l e k s i n o s a n u d, o l e v a t o s a n u d.

Tartu VI klassi õpilastele tekitas raskusi ka vormi - e i o l n u d o s a n u d kasutamine. Nimetatud vormidega moodustatud laused olid valdava enamusel puudulikud. Näiteks:

Oleksin osanud ülesannet lahendada.

Ei olnud osanud lugeda.

Antud ülesande tulemused lubavad järeldada, et tegusõna liitaegade kasutamisoskus on abikooli õpilastel puudulik. Arvatavasti ei tunta vormide grammatilist tähendust.

3. ülesandeks antud osas oli lausete moodustamine verbide l u g e m a ja l u g e d a käändeliste vormidega (Tabel 6).

Analüüsil selgus, et õigeid lauseid antud käändeliste vormidega moodustati Tallinna V klassis 40,2%, VIA klassis 53,3% ja Tartu VI klassis 35,5%, ülejäänud laused olid ebatäpsed. Ilmnes, et kõige rohkem ebatäpsusi esines lausete moodustamisel tegusõna vormidega l u g e m a s, l u g e m a s t, l u g e m a t a, l u g e d e s. Seejuures tegusõna

Tabel 6

VERBI KÄANDELISTE VORMIDE KASUTAMINE
LAUSETE MOODUSTAMISEL

VERBI KÄANDELISED VORMID	õiged laused			ebatäpsed laused			ksuliselt va- ed laused
	V	VIA	VI	V	VIA	VI	V
lugema	11	15	9	6		6	5
lugemas	5	2	1	17	13	14	
lugemast	6	5	3	12	10	12	3
lugemata	4	8	6	14	7	9	4
lugeda	18	10	7	4	5	8	
lugedes	8	8	6	11	7	9	3
KOKKU:	52	48	32	64	42	58	15
%	39,4	53,3	35,5	49,2	46,7	64,5	11,4

vormidega l u g e m a ja l u g e d a moodustatud laused olid võrdlemisi sisukad. Näiteks:

Leili, tule klassi ette lugema!

Ma hakkasin täna uut raamatut lugema.

Ma õppisin lugema, sest lugemine annab palju teadmisi ja laiendab silmaringi.

Sul tuleb kõvasti lugeda, et sa lugemise selgeks saaksid.

Vormiga l u g e m a s moodustatud laused olid V-VI klasside õpilastel ebatäpsed, millest selgub, et vormi sisu ei ole abikooli õpilastele küllaldaselt arusaadav. Näiteks:

On lugemas 2 poissi.

Ta on lugemas.

Vaid üksikud õpilased moodustasid õigeid lauseid. Näiteks:

Näärikuuse juures on palju lapsi salmi lugemas.

Ta ei saa praegu õue tulla, sest ta on noorematele lastele raamatut lugemas.

Vorm k e e l d u s l u g e m a s t eeldab põhjuse või objekti esitamist lauses, kuid paljud on selle jätnud märkimata. Siiski moodustati ka sisukaid lauseid. Näiteks:

Toomas keeldus lugemast, sest tal oli kurk haige.

Ta keeldus lugemast, sest ta ei osanud seda pala.

Ka vormide l u g e m a t a ja l u g e d e s sisu on ilmselt V-VI klasside õpilastele ebaselge, kuna ainult vihesed olid suutelised moodustama õigeid lauseid. Näiteks:

Tüdruk jättis pala pealkirja lugemata.

Raamatut lugedes saab palju uusi tarkusi.

Taimi tegi lugedes väga palju vigu.

Nähtub, et tegusõna käändeliste vormide kasutamisoekus on abikooli V-VI klasside õpilastel puudulik.

Võrreldes katsetulemusi V ja VI klassis, selgus, et V klassis olid tulemused nõrgemad (õigeid lauseid moodustati 33,3%). Puudulik lausete moodustamise oskus lubab eeldada, et tegusõna vormide tähendust ei tunta.

4. ülesandes tuli õpilastel moodustada lauseid tegusõna käskiva kõneviisiga.

Tegusõnaga k u t s u g e moodustasid mõlema VI klassi õpilased küllaltki sisukaid lauseid. Näiteks:

Kutsuge see tüdruk siia!

Palun kutsuge meile palju külalisi.

Kutsuge õpilased klassi ning rivistage nad üles, sest meie koolis on naistepäeva auks aktus.

Tegusõnaga h a k a k u lausete moodustamisel esinesid mõningad raskused (peamiselt vale sõnade järjekord lauses).

Näiteks:

Hakaku tüdrukud õppima!

Hakaku Toomas kiiresti kirjutama!

Iseloomulik on, et esitatav sõna püüti jätta lause algusesse.

Valdavas ehamuses moodustati siiski pikki ja sisukaid lauseid. Näiteks:

Taimi hakaku süüa keetma!

Tsirkuseartistid hakaku oma uut numbrit tegema!

Emal ütles, et nad hakaku ka väikese Jussiga mängima.

Üldiselt võldi käskivas kõneviisis olevate tegusõnade kasutamise lausete moodustamisel V-VI klassis toime, tegusõna vormi grammatilist tähendust ilmselt mõisteti.

5. ülesandes olid õpilastele antud kindlas ja kaudses kõneviisis esinevad tegusõnad, millega tuli moodustada lauseid. Täiendavat sisulist selgitust vajasisid õpilased kaudses kõneviisis esinevate sõnade kohta (Tabel 7).

Analüüs näitas, et Tallinna V klassis moodustati kaudses kõneviisis esinevate tegusõnadega õigeid lauseid 46%, Tallinna VIA klassis 53,3% ja Tartu VI klassis 40%. Näiteks moodustati lauseid:

Ma kuulsin, et Toomas õppivat hästi.

Emma kuulis õpetajalt, et ma õppivat korralikult.

Meie klassis õppivat Anu kõige paremini.

Aleks rääkivat oma pinginaabrist halvasti.

Struktuurilt valesid lauseid ei esinenud, kuid paljudel jäid nimetatud vormidega laused moodustamata (Tallinna VIA klassis 46,7% ja Tartu VI klassis 60%), mis lubab oletada, et paljudele abikooli õpilastele on nende vormide sisuline külg ebaselge.

Kindlas kõneviisis esinevate tegusõnadega lausete moodustamisel raskusi ei ilmnenu, kuid õpilased väljendasid oma mõtteid stereotüüpselt. Näiteks:

Nad õpivad koolis väga hästi.

Nad õpivad ajaloo selgeks.

Nad räägivad omavahel sosinal.

Kaudse kõneviisi puhul ei mõista abikooli õpilased vormi sisulist külge, kuna see väljendab suhteliselt vähe reaalsust tegevust.

Tabel 7

KAUDSE KÕNEVIISI KASUTAMINE LAUSETE
MOODUSTANISEL

VERB	õiged laused			sisuliselt valed laused		
	V	VIA	VI	V	VIA	VI
õppivat	9	9	7	13	6	8
rääkivat	11	7	5	11	8	10
KOKKU:	20	16	12	24	14	18
%	45,5	53,3	40	54,5	46,7	60

6. ülesandes tuli õpilastel moodustada lauseid tegusõna õ m b l e m a isikulise tegumoe vormidega. Varem esinesid antud vormid erinevatel tegusõnadel, nüüd vaatleme ühe ja sama tegusõna erinevate vormide kasutamisoskust.

Analüüsi tulemused näitavad, et õigeid lauseid moodustati V klassis 68,6%, Tallinna VIA klassis 78,9% ja Tartu VI klassis 62,2% (Tabel 8). Ülejäänud õpilaste moodustatud lausetes esines ebatäpsusi (vale sõnade järjekord, poolikud laused). Väga palju esines ka lausete moodustamisel stereotüpsust. Näiteks:

Tüdrukud õmblevad kleiti.

Tüdrukud õmblevad pluusi.

Tüdrukut õmblevad seelikut.

Nagu eelnevate katsete puhul, nii ka siin olulisi raskusi lausete moodustamisel tegusõna vormidega õ m b l e v a d, o l e n õ m m e l n u d, õ m b l e m a, õ m m e l d a ei esinenud. Nimetatud vormidega moodustatud laused olid nii V kui ka VI klasside õpilastel pikad ja sisukad. Näiteks:

Tüdrukud õmblevad endale öösärki.

Käsitöötunnis õmblevad tüdrukud väga ilusaid asju.

Ma olen õmmelnud juba 2 kleiti ja ühe pluusi.

Õpetaja ütles, et me hakkame täna seelikut õmblema.

Peetril oli näpp haige ja ta ei saanud täna õmmelda.

Eelnevate katsete käigus ilmnos, et teigusõna täismineviku ja mata-vormiga lausete moodustamisel esinesid raskused, mida tingis nimetatud tegusõnade tähenduse mittetundmine. Suhteliselt paremini, võrreldes eelnevate ülesannetega, moodustasid Tallinna V ja VIA klassi õpilased lauseid tegusõna vormidega

LAUSETE MOODUSTAMINE VERBI ISIKULISE TEGUMOE ERINEVATE VORMIDEGA

VERB	V klass		VIA klass		VI klass	
	õiged laused	ebatäpsed laused	õiged laused	ebatäpsed laused	õiged laused	ebatäpsed laused
õmblevad	22		15		9	6
olen õmmelnud	17	5	12	3	11	4
oleksime õmmel- nud	14	8	15		7	8
õmmelgu	18	4	13	2	7	8
õmblevat	6	16	8	7	8	7
olevat õmmelnud	10	12	9	6	8	7
õmblema	22		15		15	
õmblemas	14	8	9	6	8	7
õmblemata	16	6	10	5	9	6
õmmelda	22		15		15	
õmmeldes	8	14	10	5	7	8
õmmelnud	12	10	11	4	9	6
KOKKU:	181	83	142	38	112	70
%	68,6	31,4	78,9	21,1	62,2	37,8

oleksime õmmelnud, õmmelgu, õmblemata, mis on ilmselt seotud tegusõna ~~vormi~~ parema tundmisega. Selgus, et poistele (Tartu VI klassis) on ka nende tegusõnade vormid vähetuntud, mistõttu nimetatud vormidega moodustatud laused olid ebatäpsed. Vormiga oleksime õmmelnud lause moodustamisel jättis osa õpilasi tingimuse või põhjuse välja toomata, kuigi enamusest õpilastest asetatakse tegusõna lauses tingivasse kõneviisi.

Näiteks:

Me oleksime õmmelnud, kuid meile tulid külalised.

Me oleksime õmmelnud särki, kuid meil ei olnud niiti.

Tegusõna käskiva kõneviisi mõistmisel õpilastel raskusi ei esinenud ja ka lauseid moodustati paremini. Nimetatud asjaolu selgus ka eelnevate ülesannete täitmisel.

Näiteks: Anne õmmelgu enne põll valmis, siis saab ta ka hinde.

Kui ta tegi mantli katki, siis õmmelgu ka ise kinni.

Tegusõnaga õmblemata moodustas enamuse V ja VI klassi õpilasi sisukaid lauseid, kuid osal õpilastest jäid laused sisult puudulikuks (jäeti märkimata, mis või miks jäi midagi õmblemata).

Nii eelnevate ülesannete kui ka antud ülesannete täitmisel selgus, et tegusõna kaudse kõneviisi, mas-vormi, des-vormi ja nud-vormi kasutamisel olid laused enamasti ebatäpsed ja lühikesed. Põhjuseks on ilmselt asjaolu, et nimetatud vormide tähendus on abikooli õpilastele vähetuntud. Tulemustest selgub, et 50% õpilasi siiski nimetatud vorme mingil määral tunneb

ja oskab nendega ka lauseid moodustada. Näiteks:

Naljakas on näha poisse midagi õmblemas.

Õmmeldes torkasin endale kogemata näppu.

Neid pükse pole mina õmmelnud.

Kui oled kleidi valmis õmmelnud, siis korista oma praht ära.

Võrreldes V ja VI klasside õpilaste katsetulemusi, ilmnes, et Tallinna VIA klassi õpilaste tulemused on paremad kui V klassi ja Tartu VI klassi õpilastel. Samuti on Tallinna VIA klassi õpilaste poolt moodustatud laused antud tegusõna vormidega sisukamad ja pikemad. Ilmselt seletub nimetatud olukord jällegi sellega, et Tallinna VIA klassis on tegusõna käsitletud erimetoodika alusel põhjalikumalt. Tundub, et tegusõna põhjalikum käsitus avaldab mõju abikooli õpilaste väljendusoskuse parandamisele.

7. ülesandes tuli moodustada lauseid tegusõna umbisikulise tegumoe vormidega (Tabel 9).

Analüüs näitab, et antud tegusõnadega moodustati õigeid lauseid V klassis 56,8%, Tallinna VIA klassis 70% ja Tartu VI klassis 57,4%. Vale struktuuriga lauseid oli võrdlemisi vähe (4-6%), ülejäänud laused olid ebatäpsed. Hästi tuldi toime lausete moodustamisel umbisikulise tegumoe kindlas kõneviisis olevate tegusõna vormide (l o e t a k s e, e i l o e t a, l o e t i, e i l o e t u d) kasutamisega. - 85% V-VI klasside õpilaste moodustatud lauseid olid pikad ja sisukad. Näiteks:

Raamatukogus loetakse iga päev palju raamatuid.

Näha kohe, et kodus ei loeta raamatuid!

LAUSETE MOODUSTAMINE TEGUSÖNA UMBISIKULISE TIGUMOE
ERINEVATE VORMIDEGA

VERB	V klass			VIA klass			VI klass		
	õiged laused	eba- täpsed laused	sisu- liselt valed laused	õiged laused	eba- täpsed laused	sisu- liselt valed laused	õiged laused	eba- täpsed laused	sisu- liselt valed laused
loetakse	17	5		15			11	4	
ei loeta	18	4		13	2		9	6	
loeti	20	2		15			12	3	
ei loetud	19	3		13	2		14	1	
loetaks	8	8	6	9	4	2	7	4	4
ei loetaks	7	8	7	7	4	4	6	4	5
loetagu	2	20		8	7		5	10	
loetavat	5	17		6	9		4	11	
loetav	15	7		9	6		8	7	
loetud	14	8		10	5		10	5	
KOKKU:	125	82	13	105	39	6	86	55	9
%	56,8	37,3	5,9	70	26	4	57,4	36,6	6

Vaatamata õpetaja koolule loeti lubamatut kirjandust. Meile ei loetud raamatut, sest me oi olnud tunnis korralikult.

Selgus, et tegusõna käändeliste vormide (-tav ja -tud) kasutamisoskus on abikooli V-VI klasside õpilastel võrdlemiselt hea (62% õigeid lauseid), kuigi lausete moodustamisel esines stereotüpsust. Näiteks:

See raamat on loetav.

Loetav raamat on väga huvitav.

Ahto ütles, et see raamat on täiesti loetav.

Mul on kõik raamatud läbi loetud.

*lood. fadrum-
vii*

Seda raamatut on palju kordi loetud.

Ülesande raskuspunktiks osutus umbisikulise tegumoe tingiva, käskiva ja kaudse kõneviisi tegusõna vormide (l o e t a k s, l o e t a g u, l o e t a v a t) kasutamine lausete moodustamisel (40% ebatäpseid ja 20% valesid lauseid) - paljud õpilased tõid lauses esile tegija, mida umbisikulise tegumoe puhul ei ole. Näiteks:

Nad loetagu kiiresti raamatut.

Seda raamatut loetaks ruttu läbi.

Kõik kirjad on selgesti loetavat.

Nad loetavat raamatuid.

Põhjus seisneb ilmselt nende tegusõna vormide sisu väheses tundmises.

Võrreldes V ja VI klasside õpilaste katsetulemusi antud ülesandes, nähtub, et olulisi erinevusi siin ei esinenud. Tallinna VI A klassi õpilaste tulemused on järjekordselt mõnevõrra paremad.

Katsete tulemused näitavad, et paljude isikulise ja umbisikulise tegumoe tegusõna vormide tähendus on abikooli õpilastele ebaselge ning neid ei osata lausete moodustamisel kasutada. Selgus, et isikulise tegumoe tegusõna vormidest on raskemad -des, -mas, -nud ja tegusõna kaudse kõneviisi vorm -vat. Umbisikulises tegumoes tekkisid raskused tegusõnadega, mis olid tingivas (l o e t a k s), käskivas (l o e t a g u) ja kaudses (l o e t a v a t) kõneviisis.

4. Tegusõna vormide moodustamine sõltuvalt kontekstist

Õpilastele esitati 21 lauset, millest esimeses ja neljandas olid tegusõnad antud. Ülejäänutes tuli õpilastel iseseisvalt moodustada vastavalt lause sisule sama tegusõna erinevaid vorme.

Ilmnes, et V klassis moodustati 49,3% õigeid vorme, VIA klassis 58,1% ja VI klassis 44,2%. Abikooli V-VI klasside õpilastel esines antud katses 3 liiki vigu: 1) tegusõnade vormivead, 2) astmevahelduse vead, 3) ortograafiavead.

Valesid tegusõnade vorme moodustati Tallinna V klassis 24,2%, VIA klassis 13,7% ja Tartu VI klassis 25,4% (Tabel 10). Astmevaheldusvigu esines 1,9% Tallinna V klassis, 0,6% VIA klassis ja 1,2% Tartu VI klassis. Tallinna V klassis esines tegusõnade kirjutamisel ortograafiavigu 8,7%, VIA klassis 10,8% ja Tartu VI klassis 9,8%.

Analüüsime katsete tulemusi lausete kaupa.

5 esimest lauset eeldasid tegusõna kindla kõneviisi ja mineviku vormide kasutamist. Selgus, et kõige rohkem tegu-

ÜHE JA SAMA TEGUSÕNA VORMIDE MOODUSTAMISE SÕLITUVALT KONTEKSTIST

VEREVI VORMID	V klass			VI A klass			VI klass						
	lubatud paral- leelselt	v a l e		lubatud paral- leelselt	v a l e		lubatud paral- leelselt	v a l e					
		vorm	astme- vaheldus		ortograa- fia	vorm		astme- vaheldus	ortograa- fia	vorm	astme- vaheldus	ortograa- fia	
kindla kõneviisi olevik		3			6		5		9		6		
kindla kv. eitav kõne		2		4			2				5		
minevik		1	3	8			4		2		3		
täisminevik		3	1	1		2	2		5	3	3		
enneminevik		1	2	3		1	2		3		1		
tingiva kv. olevik	13-kindel kv.	3		2	13-kindel kv.				14-kindel kv.				
tingiva kv. eitav kõne	14-kindel eitav			5	15-kindel eitav				15-kindel eitav				
tingiva kv. täisminevik		6		6					4				
tingiva kv. täisminevik eitav kõne		5	2			2 + 7	2		7				
käskiv kõneviis		14/				3 + 3	1		3		1		
käskiva kv. eitav kõne		1											
kaudne kõneviis	20-kindel kv.	2			15-kindel kv.				15-kindel kv.				
kaudse kv. täisminevik	3-kindel kv.	7/		3		6 + 7			8-kindel kv.	7/			
ma-infinitiiiv				3			3				3		
-mas		3		1					2				
-mast	14 ma-inf.	6				4 + 6			6				
-mata	3 da-inf.	4		2	10 da-inf.				6 da-inf.				
da-infinitiiiv		6		2		1	4		1		5		
-des		10/	1			3 + 9			5				
-v		15/				10 + 13		5	13		2		
-nud		20/				7 + 13		4	13	1	2		
KOH-U:	67	112	108	9	40	53	43-6	2	34	58	80-11	4	31
%	14,5	24,2	1,9	8,7	16,8	13,7	0,6	10,8	18,4	25,4	1,2	9,8	

sõna vormi- (kasutati tegusõna algvormi või tegusõna vale pööret) ja ortograafiavigu (näiteks, küntsid) esines Tartu VI klassi õpilastel. V-VI klassis kerkis tegusõna vormide moodustamisel esile 20% astmevahelduse vigu (kirjutati, näiteks, künnasin, künnanud). Järgnevas neljas lauses eeldati tegusõna tingivas kõneviisis, kuid ehamus õpilasi kasutas selle asemel tegusõna kindlas kõneviisis (80%), mida ei saa antud lausete puhul ka valeks lugeda. V klassis ilnesid nendes lausetes ka ortograafiavead (näiteks, künan). Samuti kasutati tegusõna kaudse kõneviisi asemel kindla kõneviisi vorme (90% vastustest). Suhteliselt hästi moodustati antud ülesandes tegusõna ma-infinitiivi käändelisi vorme, kuigi esinesid vähesed tegusõna vormivead. Seejuures ilmnes, et paljud V klassi õpilased kasutasid tegusõna mas-vormi asemel ma-infinitiivi, mida antud lause raames ei saa valeks lugeda. Tegusõna mata-vormi asemel kasutasid nii V kui ka VI klasside õpilased da-infinitiivi (mis oli samuti antud lauses paralleelselt lubatud). Palju tegusõna vormi moodustamise vigu esines lausetes, mis eeldasid tegusõna dos- ja nud-vormi ning v-kesksõna kasutamist. Tartu VI klassis esines neis lausetes ka ortograafiavigu (näiteks, küntes, küntnud), aga ka astmevaheldusvigu (näiteks, künnud, künnav).

Katsetulemused näitavad, et ühe tegusõna erinevate vormide moodustamine sõltuvalt kontekstist on abikooli V-VI klasside õpilastel puudulik. Nagu eelnevates katsetes, nii ka siin tekitasid raskusi tingivas ja kaudses kõneviisis olevate tegusõna vormide, da-infinitiivi käändelise vormi, nud-vormi ja v-kesksõna moodustamine.

III KOKKUVÖTE

Katsete tulemused kinnitavad fakti, et abikooli vanemate klasside õpilastel on paljude tegusõnade tähenduse tundmine ebatäpne ning mitmete muutevormide mõistmine ja kasutamine puudulik. Eriti halvasti tuntakse enesekohaseid tegusõnu, mida sageli samastatakse samajuureliste verbidega. Seejuures katsetulemused lubavad väita, et V-VI klasside õpilased segistavad ainult kõlalise sarnasusega tegusõnu tunduvalt vähem kui sõnu, mida iseloomustab samaaegselt nii kõlaline kui ka sisuline lähedus (näiteks, a s e n d a m a - a s e n d u m a, k o h t a m a - k o h t u m a). Samuti ilmnes, et tegusõna o l e m a ei tunta verbina ning, et verbi mineviku vormi tundmist raskendas sõna lõpus esinev liide -gi.

Vaadeldes tegusõna vormide moodustamist ja kasutamist, selgus, et kõige rohkem raskusi tekitasid V-VI klasside õpilastele järgmised verbi vormid:

1) tegusõna kaudse kõneviisi vormid (õigeid vorme moodustati $\approx 22\%$),

2) tingiva kõneviisi eitava kõne vorm (õigeid vorme moodustati $\approx 24\%$),

3) v-kesksõna (õigeid vorme moodustati $\approx 24\%$),

4) maa-vorm (õigeid vorme moodustati 25%),

5) dea-vorm (õigeid vorme moodustati $\approx 27\%$).

Puudused tegusõna vormide moodustamisel korreleerusid

nende vormide kasutamise lausetes: vastavates vormides olevate tegusõnadega moodustatud laused olid valdavas enamusel ebatäpsed või hoopis valed. Nimetatud tähelepanekud lubavad järeldada, et abikooli V-VI klasside õpilastel on tegusõna mitmete vormide grammatiline tähendus arusaamatu või ebatäpne.

Tegusõna formaal-grammatilise küsimuse valikul eksiti vormide puhul (tingiv kõneviis, nud-vorm jne.). Samuti jäeti küsimuste esitamisel ära pöördelõpud. Nimetatud vead ja varemvaadeldud puudused lubavad järeldada, et tegusõnade vormistiku käsitlemisel ei ole küsimustest lähtumine sageli õigustatud, s.t. et küsimuse esitamine ei abista õpilast ilma vormi grammatilist tähendust mõistmata.

Õpilaste töö jälgimine kinnitas veel kord väidet, et abikooli õpilased kasutavad puudulikult neile osutatud abi: vaatamata vähemtuntud tegusõnade sisu või vormide tähenduse selgitamisele ei osatud lauseid moodustada.

Erinevate ülesannete täitmisest selgus, et tegusõna vormide kasutamine sõltub ülesande liigist ja tegusõna leksikaalse tähenduse tundmisest. Näiteks abistab kontekst õpilast ülesande täitmisel. Enamtuntud sõnade puhul esines vormide moodustamisel vähem eksimusi.

Katsetulemused näitavad, et Tallinna VI klassi õpilaste oskused on suhteliselt paremad, kui Tartu VI klassi õpilastel. Järelikult on abikooli õpilastele võimalik õpetada rohkem, kui näeb ette abikoolide programm. Seejuures selgusid ka mõningad nõrgad kohad eksperimentaalses õpetuses (enesekohasuse ja liidete probleem, astmevahelduslike tüvede moodustamise

probleem).

Käesoleva uurimuse tulemusi võiks edaspidi arvestada grammatika propedeutilise perioodi ning V-VI klasside programmi koostamisel.

KASUTATUD KIRJANDUS

1. Valgmaa J., Remme I M. Eesti keele grammatika. Tallinn, "Valgus", 1968.
2. Virginsky A. Tegusõna muutevormide kasutamise abikoolis. Kursusetöö. Tartu, 1973.
3. Виноградов В.В. Русский язык. М., 1972.
4. Гвоздев А.Н. Вопросы изучения детской речи. М., Изд-во АПН РСФСР, 1961.
5. Жареннова Г.И. Понимание грамматических отношений детьми с общим недоразвитием речи. В сб.: "Школа для детей с тяжелыми нарушениями речи". М., "Просвещение", 1962.
6. Изучение слабослышащих детей в процессе обучения. Под ред. Р.М. Боскис. М., "Педагогика", 1972.
7. Леонтьева А. Слово в речевой деятельности. М., "Наука", 1965.
8. Особенности умственного развития учащихся вспомогательной школы. Под ред. Ж.И. Шиф. М., "Просвещение", 1965.
9. Смирнова Л.А. Нарушение понимания речи у младших умственно отсталых школьников. "Дефектология", № 1, 1972.
10. Цветкова Л.С. Восстановительное обучение при локальных поражениях мозга. М., "Педагогика", 1972.

Резюме

По литературным данным и по наблюдениям преподавателей спецшкол можно заключить, что употребление глагольных форм во вспомогательных школах довольно ограничено. Для того, чтобы приступить к систематическому обучению глагольных форм, преподавателю необходимо иметь представление о том, какие трудности имеют место в употреблении глагольных форм учениками. Исходя из сказанного, в настоящей дипломной работе поставлена цель выяснить, какие трудности для учеников составляет понимание близких по звуковому составу глаголов и ориентировочно оценить, каков уровень понимания и активного употребления различных форм глаголов в V-VI кл. вспомогательной школы.

Для достижения поставленной цели проводились исследования среди учеников V-VI кл. Таллинской спецшколы-интерната и в 14-ой Тартуской вспомогательной школы. Число подопытных лиц — 52 ученика в возрасте от 12 до 15 лет. Диагноз всех подопытных учеников — умственная отсталость в степени дебильности.

Результаты исследования подтверждают факт, что понимание и применение различных форм глаголов учениками вспомогательных школ затруднено и сравнительно ограничено, отсюда вытекают и неточности в толковании отдельных глаголов и глагольных форм. При этом особые трудности представляют возвратные

глаголы: их часто смешивают с другими глаголами. Наиболее трудно усваиваемыми формами глаголов оказались:

- 1) формы косвенного наклонения,
- 2) отрицательные формы условного наклонения,
- 3) падежные формы инфинитива.

Выяснилось также, что меньше ошибок встречается в употреблении форм наиболее известных глаголов.

Поскольку формы глагола усвоены многими учениками недостаточно и особую проблему составляет корень слова, то первоначальной задачей преподавателей спецшкол в пропедевтический период является активизация употребления определенных форм глагола и усвоения случаев чередования в корнях.